

Sara Smyczek-Gołębiewska

Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: 0000-0003-3210-2813

GLÓWNE NURTY DYSKUSJI NA TEMAT SŁUSZNOŚCI W MYŚLI TEORETYCZNOPRAWNEJ¹

Wprowadzenie

Wśród badaczy zajmujących się tematyką słuszności panuje zgoda co do jednego – jest to zagadnienie niezwykle trudne do dookreślenia zarówno na gruncie teoretycznym, jak i empirycznym czy praktycznym. W. Jenks chociażby uznał, że udzielenie odpowiedzi na pytanie, czym jest słuszność, dostarcza nie mniej trudności niż próba rozwikłania dylematu, czym jest prawda². Nie sprawia to jednak, że znawcy tematu zarzucają próby ontologicznego czy epistemologicznego doprecyzowania pojęcia; przeciwnie – wciąż pojawiają się nowe rozważania w tym temacie. Problematyka słuszności w prawie, podobnie jak inne zagadnienia o fundamentalnym znaczeniu, takie jak sprawiedliwość czy prawo natury, są przedmiotem rozważań filozoficznoprawnych od czasów myśli starożytnej³. Nie dziwi zatem mnogość oraz różnorodność teorii dotyczących słuszności, powstałych na przestrzeni wieków. W niniejszym opracowaniu przedstawiono jedynie część tego spektrum obejmującą omówienie głównych nurtów w zakresie definiowania pojęcia słuszności w europejskiej myśli teoretycznoprawnej, a następnie zaprezentowano poglądy wybranych polskich teoretyków prawa podejmujących to zagadnienie. Wybór tak zarysowanego przedmiotu rozważań jest uzasadniony

¹ Badania, których rezultatem jest publikacja, zostały sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauk w ramach projektu badawczego nr 2021/41/N/HS5/01041. Na potrzeby otwartego dostępu autorka zastosowała publiczną licencję CC-BY. This research for this publication was funded in whole or in part by National Science Centre [2021/41/N/HS5/01041]. For the purpose of Open Access, the author has applied a CC-BY public copyright licence to any Author Accepted Manuscript (AAM) version arising from this submission.

² W. Jenks, *The Prospects of International Adjudication*, London 1964, s. 426.

³ O koncepcjach słuszności w nauce rzymskiej, greckiej, średniowiecznej i nowożytnej, w tym w ujęciu I. Kanta, por. H. Piętka, *Słuszność w teorii i praktyce*, Warszawa 1929, s. 45–155.

z kilku powodów. Po pierwsze, słusność jest wielopłaszczyznowo zakorzeniona w polskim prawie, jako czynnik wpływający na proces zarówno tworzenia prawa, jak i jego interpretacji w ramach orzeczniczej działalności sądów⁴. Wynika to z występowania w polskim prawie cywilnym klauzul generalnych⁵ wskazujących na słusność (lub jej odpowiedniki pod postacią względów czy też zasad słusności), które poprzez zawarte w nich zwroty niedookreślone umożliwiają elastyczność w samym stosowaniu prawa⁶. Ponadto w znaczącej liczbie orzeczeń⁷ sądy w Polsce odwołują się do słusności, wskazując m.in. na uwzględnienie w toku rozumowania „poczucia słusności” czy „rażącego naruszenia zasad słusności”. Po drugie, należy podkreślić rolę przemian, którym pod wpływem przeobrażeń ustrojowych minionego wieku podlegała aksjologia klauzuli generalnej wskazującej na słusność. Ujawniła się jej funkcja przystosowywania przepisów prawa do zmieniających się warunków społeczno-politycznych, która w warunkach ustroju socjalistycznego nabrała szczególnego znaczenia o charakterze politycznym⁸. Zasadne wydaje się zatem przeanalizowanie poglądów polskich teoretyków prawa w temacie słusności.

W celu uniknięcia nieściśłości terminologicznych należy wprowadzić pewne ustalenia wstępne. Słusność w niniejszym opracowaniu jest pojmowana jako

⁴ L. Leszczyński, *Kategoria słusności w wykładni prawa*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2011, nr 15, s. 45; J. Wróblewski, *Wartości a decyzja sądowa*, Wrocław 1963, s. 203–232.

⁵ W doktrynie występują różnorodne koncepcje dotyczące charakteru pojęcia klauzul generalnych. W szczególności należy wyróżnić dwa przeciwstawiane stanowiska charakteryzujące klauzulę generalną: 1) jako zwrot odsyłający do ogólnie ukierunkowanych, ocennych kryteriów pozaprawnych, lub 2) zwrot, którego konkretna treść jest ustalana w procesie stosowania prawa. Por. J. Nowacki, *O przepisach zawierających klauzule generalne* [w:] *Prawo i polityka*, red. A. Bodnar, J. Wiatr, J. Wróblewski, Warszawa 1988, s. 78–79; J. Nowacki, *Problem blankietowości przepisów zawierających klauzule generalne* [w:] *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, red. G. Skąpska, Kraków 1992, s. 127–128; J. Czarzasty, *Przyczynek do problematyki klauzul generalnych*, „Państwo i Prawo”, z. 5, 1978, s. 83–84; Z. Ziemiński, *Stan dyskusji nad problematyką klauzul generalnych*, „Państwo i Prawo”, z. 3, 1989, s. 16; L. Leszczyński, *Klauzule generalne w stosowaniu prawa*, Lublin 1986, s. 20–21; M. Pawelczyk, *Próba wyodrębnienia klauzul generalnych* [w:] *Z problematyki prawa pracy i polityki socjalnej*, t. III, red. T. Zieliński, Katowice 1980, s. 26–27; T. Zieliński, *Klauzule generalne w prawie pracy*, Warszawa 1988, s. 36; R. Piszko, *Prawo a normy pozaprawne. Typy relacji*, Szczecin 2000, s. 29–34.

⁶ J. Nowacki, Z. Tobor, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2016, s. 262.

⁷ Przykładowo w bazie Lex Omega fraza *względędy słusności* pojawia się w 6282 orzeczeniach (stan na 24 lipca 2021 r.).

⁸ Jak pisze L. Leszczyński, klauzula zasad współzycia społecznego, przyjęta do sytemu prawnego Polski Ludowej, wpływała wyraźnie na stosowanie tradycyjnych klauzul odsyłających do słusności, obecnych w kodeksie zobowiązań. Zob. L. Leszczyński, *Przepisy prawne a podstawa zastosowania klauzul odsyłających*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 4, s. 745. Por. J. Wróblewski, *Słusność w systemie prawa polskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, nr 1, s. 99; A. Stawarska-Rippel, *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006, s. 107.

pojęcie teoretycznoprawne. Przyjmując teoretyczne ujęcie słuszności⁹, stawia się abstrakcyjne pytanie: „co to jest słuszność?”, a odpowiedzią na nie jest wysunięcie określonej koncepcji filozoficznej, etycznej, prawniczej. Autorka będzie zatem posługiwać się terminami *słuszność* i *pojęcie słuszności* w sposób zamienny dla określenia wyżej wymienionego teoretycznego rozumienia słuszności, natomiast wyrażenia *teoria słuszności* i *koncepcja słuszności* będą alternatywnie używane w celu nazwania całościowego systemu twierdzeń i definicji opisujących to pojęcie.

Celem niniejszego artykułu jest teoretycznoprawna analiza pojęcia słuszności poprzez próbę sformułowania głównych nurtów dyskusji na jej temat w europejskiej myśli teoretycznoprawnej. Do nich z kolei zostaną przyporządkowane najważniejsze teorie słuszności¹⁰. Następnie autorka zaprezentuje kilka wybranych polskich stanowisk filozoficznoprawnych pochodzących z różnych okresów (II RP oraz lata powojenne) w celu ich porównania i sprawdzenia, czy wpisują się w omówione teoretycznoprawne tendencje europejskie.

Trzy postacie słuszności: psychologiczna, normatywna i sytuacjonistyczna

W pierwszej kolejności należy podjąć próbę wskazania w europejskiej myśli teoretycznoprawnej pewnych ogólnych, zauważalnych na przestrzeni lat tendencji w zakresie tworzenia teorii słuszności. Na podstawie prowadzonych rozważań zostaną wyróżnione trzy nurty w zakresie teoretycznych koncepcji słuszności: normatywny, sytuacjonistyczny i psychologiczny¹¹.

Pierwszy z nich utożsamia słuszność ze zespołem norm, które w zależności od przyjmowanej koncepcji mogą wynikać z różnorodnych źródeł, np. przepisów prawa (koncepcja słuszności jako prawa bez przymusu I. Kanta). Rozumienie normatywne upatruje w słuszności pewnych nakazów i zakazów o cechach ogólności i abstrakcyjności. Normy słusznościowe narzucają w określonych sytuacjach należyty sposób zachowania się. Zakłada się również, że możliwe jest wskazanie konkretnej normy słuszności, o którą chodzi w danej sytuacji. Szczególny przypadek stanowią koncepcje wcielające słuszność w zakres norm już istniejących. Nie stanowi ona tutaj autonomicznego zespołu norm, ale jest utożsamiana

⁹ O różnych ujęciach słuszności pisał J. Wróblewski. Zob. J. Wróblewski, *Słuszność w systemie...*, s. 98.

¹⁰ Dla szczegółowego omówienia historycznych teorii słuszności por. H. Piętka, *Słuszność w teorii...*, s. 26–156.

¹¹ Nazewnictwo zostało zapożyczzone od J. Nowackiego, który wprowadził podział na normatywne i sytuacjonistyczne rozumienie zasad współżycia społecznego oraz moralności. Zob. J. Nowacki, *O normatywnych (abstrakcyjno-generalnych) i sytuacjonistycznych rozumieniach zasad współżycia społecznego* [w:] *Z problematyki prawa pracy i polityki społecznej*, t. III, red. T. Zieliński, Katowice 1980, s. 7–23.

z innym systemem norm, np. moralnych (F. Paulsen¹², G. Ripert¹³) czy prawnych (H. Cohen¹⁴). Ciekawym przypadkiem jest nauka R. Stammlera, który utożsamia słusność z prawem trafnym, które nie wychodzi poza prawo pozytywne, lecz tkwi właśnie w nim, a powstaje poprzez uzgodnienie prawa pozytywnego z treścią ogólnych idei wspólnoty ludzkiej, czyli tzw. trwałym ideałem społecznym¹⁵.

Druga tendencja w zakresie tworzenia teorii słusności to nurt sytuacjonistyczny. Koncepcje oparte na jego założeniach nie nadają słusności rangi zbioru norm, lecz przyznają jej charakter indywidualny, który może się przejawiać w korekcie prawa stanowionego lub jako subiektywna cnota prywatna, która przy formułowaniu ocen uwzględnia szczególne okoliczności pojedynczych przypadków (W. Wundt¹⁶). Podobnie R. Stammler, obok wspomnianego pojmowania słusności obejmującego całokształt prawa trafnego, wyróżnia drugi rodzaj słusności. Jest to jednak pewien wycinek, część całego pojęcia dotycząca oceny sytuacji w konkretnych przypadkach, np. rozgraniczenia nieokreślonych roszczeń prawnych¹⁷. Sytuacjonistyczne rozumienie podkreśla zatem konkretny i indywidualny charakter oceny, wyboru lub rozstrzygnięcia, którego się dokonuje na podstawie słusności. Wymagane jest wyczerpujące uwzględnienie wszelkich okoliczności związanych z danym przypadkiem. Nie jest przy tym możliwe wskazanie konkretnej normy słusności, do której się odwołało, a jedynie bliżej nieokreślonych „względów słusności”. Nie istnieje w nurcie sytuacjonistycznym system norm słusnościowych, można zatem zaryzykować twierdzenie, że słusność realizuje się dopiero w danym konkretnym przypadku w momencie dokonywania oceny, wyboru, rozstrzygnięcia.

Jako ostatni w ramach niniejszego artykułu omówiony zostanie nurt psychologiczny, w którym słusność przyjmuje postać emocji, przeżycia o podłożu

¹² F. Paulsen uznaje słusność za zjawisko etyczne i pozaprawne. Treść jej nakazów sprowadza do „uznania przez nas spraw naszych bliźnich za równoważne naszym własnym sprawom”. Słusność zdaniem Paulsena nakazuje zrezygnować z praw przysługujących jednostce, o ile korzyści płynące z tych praw spowodują niewspółmiernie większą krzywdę innym osobom. Jak można zauważyć, Paulsen opisuje słusność moralną, którą w swoich rozważaniach utożsamiał z całą słusnością. Zob. F. Paulsen, *System der Ethik*, Stuttgart–Berlin 1921, s. 156.

¹³ G. Ripert, *Les Règles du Droit Civil Applicables aux Rapports Internationaux* [w:] *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, t. XLIV, 1933, s. 575.

¹⁴ Teza H. Cohena o zespoleniu słusności z prawem wynika z przyjęcia przez niego etycznego charakteru zarówno słusności, jak i całego prawa. Doszedł tym samym do sprzeczności pomiędzy generalnym charakterem norm prawnych i szczegółowością słusności, której rozwiązaniem według niego było uznanie słusności za ogniwo pośredniczące w przystosowaniu pojęć ogólnych (zawartych w normach prawnych) do pojęć szczególnych zawartych w stanie faktycznych. Zob. H. Cohen, *Ethik des reinen Willens*, Berlin 1921, s. 624–625.

¹⁵ R. Stammler, *Wesen des Rechtes und der Rechtswissenschaft* [w:] *Systematische Rechtswissenschaft*, red. B.G. Teubner, Berlin 1906, s. 43–44.

¹⁶ W. Wundt, *Ethik*, Stuttgart 1924, s. 176–178.

¹⁷ R. Stammler, *Wesen des Rechtes...*, s. 373.

psychicznym. Podobnie jak w przypadku koncepcji sytuacjonistycznej, słusność nie zawiera się w zbiorze norm, a co za tym idzie – nie tworzy abstrakcyjnych zakazów i nakazów, lecz jej źródłem jest wewnętrzne, indywidualne przeżycie psychiczne jednostki. Niezależnie od tego, czy przyznamy przeżyciom słusności charakter dwustronny, czy jednostronny¹⁸, ich źródłem jest psychiczna sfera każdego człowieka. W tym pierwszym przypadku, tj. gdy słusność wiąże się z przeżyciami zarówno obowiązku, jak i uprawnienia, można ją – zdaniem L. Petrażyckiego¹⁹ – utożsamić z prawem intuicyjnym²⁰. Stworzona przez niego psychologiczna teoria prawa jest podstawą dla wyróżnienia tego nurtu teorii słusności, w którym głównie tworzyli jego uczniowie. Można jednak zauważyć elementy nurtu psychologicznego w zagranicznych koncepcjach. M.J. Falcón y Tella, omawiając rolę słusności w prawie, podkreśla rolę ludzkiego sumienia. Twierdzi, że słusność zawiera w sobie pewien intuicyjny, psychologiczny element. Nie podlega weryfikacji w zakresie prawdy lub fałszu, lecz jest zależna od przyjętej perspektywy²¹. W nurcie psychologicznym można wyróżnić też koncepcje, które „przeżycie słusności” uznają za jeden z etapów rozwoju w ludzkiej psychice „poczucia sprawiedliwości” (J. Piaget)²². H. Piętka za jedno z najlepszych rozważań filozoficznych o słusności uznaje teorię E. Hartmanna²³, która również wpisuje się w swoich założeniach w nurt psychologiczny. Słusność w rozumieniu Hartmanna jest subiektywnym wytworem ludzkiego rozumu, który występuje w duszy ludzkiej pod postacią instynktu²⁴. Podsumowując, stosownie do stanowiska psychologicznego można mówić jedynie o słusnościowych przeżyciach czy poglądach konkretnej osoby i – jak pisał Petrażycki – „poglądów słusnościowych tyle jest na świecie, ile jest jednostek”²⁵.

¹⁸ E. Jarra za słusność uznał przeżycia o charakterze imperatywno-atrybutywnym, natomiast H. Piętka zarówno imperatywno-atrybutywne (dwustronne), jak i tylko imperatywne (jednostronne).

¹⁹ L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. II, Warszawa 1960.

²⁰ S. Tkacz, *O „pozytywności” i „oficjalności” prawa w teorii Leona Petrażyckiego*, „Ruch Ekonomiczny i Socjologiczny” 2005, nr 1, s. 75–92. Por. *idem*, *O prawie oficjalnym i prawie nieoficjalnym w teorii Leona Petrażyckiego* [w:] *‘Verus amicus rara avis est’. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Organiściaka*, red. A. Lityński, A. Matan, M. Mikołajczyk, D. Nawrot, G. Nancka, Katowice 2020, s. 786–801; J. Nowacki, *O rozróżnieniu prawa i moralności w teorii Leona Petrażyckiego*, „Studia Filozoficzne” 1981, nr 5, s. 51–62.

²¹ „In equity, there is a certain intuitive and psychological compotent. This is not open to verification. Things in equity are not true of false or they are only up to point”. Zob. M.J. Falcon y Tella, *Equity and law*, Boston 2008, s. 208.

²² „The third stage (in the development of a sense of justice – aut.) is characterized by a feeling of equity, which is nothing but the development of equalitarianism in the direction of relativity. Instead of looking for equality in identity the child no longer thinks of the equal rights of individuals except in relation to the particular situation of each”. Zob. J. Piaget, *The Moral Judgment of the Child*, Glencoe 1948, s. 314–316.

²³ H. Piętka, *Słusność w teorii...*, s. 138.

²⁴ E. Hartmann, *Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins*, Berlin 1879, s. 535–547.

²⁵ L. Petrażycki, *Teoria prawa...*, s. 480.

Śluszość w polskiej myśli teoretycznoprawnej

W ramach niniejszego artykułu szczegółowo omówione zostaną trzy koncepcje polskich teoretyków prawa, którzy jako jedyni podjęli próbę zdefiniowania słuszości w sposób pogłębiony i usystematyzowany: H. Piętki, E. Jarry oraz J. Wróblewskiego. Z mozaiki polskich koncepcji filozoficznoprawnych wybrano teorie, w których słuszość jest autonomicznym i głównym przedmiotem opracowania. Nie pozwala to jednak na pominięcie poglądów, w których słuszość, choć na drugim planie, odgrywa pewną rolę. Wymienić można tutaj koncepcje: poczucia prawnego A. Peretiatkowicza²⁶, powszechnej życzliwości C. Znamierowskiego²⁷ czy sprawdzianu słuszości S. Rundsteina²⁸.

Wybór wymienionych teorii słuszości (H. Piętka, E. Jarry i J. Wróblewskiego) jest uzasadniony również tym, że każda z nich sięga korzeniami do odmiennej tradycji teoretycznoprawnej. Po pierwsze, Piętka, kontynuując myśl swojego mentora, L. Petrażyckiego, podstawę dla swoich rozważań dotyczących słuszości znalazł w tradycji psychologicznej. Zaproponowane przez niego rozumienie przeżyć słuszości jest w gruncie rzeczy oparte na charakterystyce intuicyjnych przeżyć (prawnych i moralnych)²⁹ przedstawionych przez

²⁶ A. Peretiatkowicz, sprowadzając źródła prawa natury do czynników psychicznych, wyróżnił trzy elementy psychiki człowieka, które odpowiadają trzem sferom życia duchowego: intelekt, wola i uczucie. Ostatni z nich – poczucie prawne – znajduje wyraz w odruchowym, impulsywnym reagowaniu na zachowanie ludzkie z punktu widzenia prawa poprzez uznanie go za zgodne lub niezgodne z obowiązującym prawem. Poczucie prawne jako reakcja zazwyczaj nieświadoma wyprzedza argumenty rozumowe. Często przyjmuje postać „ogólnych zasad prawa”, „słuszości” czy „natury rzeczy”. Należy jednak podkreślić, że w opinii Peretiatkowicza nieuzasadnione jest utożsamianie pojęć *poczucie prawne* i *słuszość*. Pierwsze z nich jest zjawiskiem psychicznych, które pojawia się jedynie ze względu na prawo. Słuszość natomiast może dotyczyć rozmaitych przejawów życia, gdyż związana jest z aprobowaniem stanów rzeczy, niekoniecznie należących do sfery prawa. Zob. A. Kryniecka-Piotrak, *Koncepcja poczucia prawnego w ujęciu Antoniego Peretiatkowicza* [w:] *Teoria i filozofia prawa*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 2008, s. 216–222.

²⁷ C. Znamierowski zaproponował odejście od etyki tradycyjnej, której zadaniem było formułowanie wskazań o słusznym czy należyтым postępowaniu do koncepcji etyki jako zbioru zasad dobrego współżycia społecznego, dyktowanych przez powszechną życzliwość. Na podstawie analizy pojęć działania i słuszości Znamierowski wykazał problematyczność tej koncepcji etyki i doprowadził do wyodrębnienia z etyki autonomicznej teorii ocen. Zob. C. Znamierowski, *Zasady i kierunki etyki*, Warszawa 1957, s. 61–77.

²⁸ S. Rundstein opisywał rolę słuszości w ramach wykładni prawa. Rozważał możliwość powołania się w pewnych przypadkach na oceny pozaustawowe, głównie wówczas, gdy ani z logicznego, ani z teleologicznego rozumienia normy nie może być wydedukowany tzw. sprawdzian niewątpliwy. Badał, czy i w jakim zakresie sędzia jest uprawniony kierować się w swoich ocenach tzw. sprawdzianem słuszości. Zob. S. Rundstein, *Zagadnienie teorii prawa w orzecznictwie cywilnym Sądu Najwyższego*, „Palestra” 1938, nr 1, s. 21.

²⁹ L. Petrażycki w swoich pracach nie podjął tematu słuszości w sposób pogłębiony, dlatego przedmiotem niniejszego opracowania nie jest teoria jego autorstwa, a rozważania H. Piętki.

Petrażyckiego³⁰. Po drugie, należy zaznaczyć, że stanowisko filozoficznoprawne Jarry, mimo iż stanowi pewnego rodzaju konglomerat różnych koncepcji, to – jeśli chodzi o teorię słuszności – wyraźnie nawiązuje do tradycji prawnonaturalnej. W szczególności znajduje to wyraz w utożsamieniu przez niego słuszności z prawem natury. Jako trzecia zostanie omówiona koncepcja Wróblewskiego, który wprawdzie nigdy nie określił całościowo swych poglądów filozoficznych, jednak najsilniej był związany z pozytywistycznym podejściem do nauki³¹. Z tego względu fundamenty sformułowanej przez niego teorii słuszności opierają się właśnie na tradycji pozytywistycznej. Konkludując, każdy z wymienionych teoretyków czerpie inspiracje z innej tradycji teoretycznoprawnej: Piętka – z psychologicznej, Jarry – z prawnonaturalnej i Wróblewski – z pozytywistycznej. Umożliwi to zweryfikowanie, czy pomimo zakorzenienia w odmiennych szkołach filozoficznoprawnych wymienione teorie będą wykazywać pewne podobieństwa lub – jak można się spodziewać – będą całkowicie rozbieżne. Ponadto w wyborze stanowisk teoretycznych uwzględniono również kryterium historyczne, gdyż pochodzą one z różnych okresów historii: Piętka i Jarry – z okresu międzywojennego, a Wróblewskiego – z lat 70. XX w. Aby wprowadzeniu do rozważań merytorycznych stało się zadość, należy w końcu zaznaczyć, iż analizę koncepcji dotyczących słuszności zamykają poglądy Wróblewskiego, ponieważ stanowią one ostatnie – w tym temacie – całościowe i oryginalne rozważania o charakterze teoretycznym powstałe w czasach nowożytnych polskiej myśli teoretycznoprawnej.

Teoria słuszności H. Piętki – autonomizm norm słusznościowych

Henryk Piętka (1900–1959), podobnie jak jego mentor L. Petrażycki, wskazywał na psychologiczny charakter wszelkich zjawisk prawnych. Obok norm prawnych zdefiniowanych jako indywidualne przeżycia emocjonalne o charakterze imperatywno-atrybutywnym wyróżnił oddzielną kategorię przeżyć (norm) słuszności. Teoretycznoprawną podstawą dla teorii słuszności opracowanej przez Piętkę jest podział norm społecznych na prawne i moralne ze względu na występowanie w nich roszczenia. Należy odróżnić bezrozszczeniowe (moralne) normy społeczne od norm społecznych roszczeniowych (prawnych)³². Pierwsze z nich ograniczają się jedynie do nakazu określonego zachowania, nie uprawniając drugiej strony do żądania, by osoba zobowiązana dany nakaz wypełniła. Normy o charakterze roszczeniowym wskazują na połączenie w nich obowiązku i żądania równoległe z zobowiązaniem jednej strony – istnieje uprawnienie strony drugiej do żądania wykonania obowiąz-

³⁰ K. Kuźmicz, *Rozdział prawa od moralności według teoretyków prawa II Rzeczypospolitej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2011, nr 10, s. 119–142.

³¹ M. Zirk-Sadowski, *Wstęp* [w:] J. Wróblewski, *Pisma wybrane*, Warszawa 2015, s. 7.

³² H. Piętka, *Wstęp do nauki prawa*, Warszawa 1951, s. 87 i n.

ku. Roszczeniowość jako cecha norm stanowi dla Piętka podstawę dla odróżnienia prawa od moralności. Zarówno normy roszczeniowe, jak i bezroszczeniowe podlegają kolejnemu podziałowi na dwie grupy w zależności od posiadanego autorytetu, czyli źródła zawartego w nich postulatu normatywnego. Autorytet ten może być zewnętrzny lub wewnętrzny. Autorytet zewnętrzny, stojący poza przeżywanymi normą podmiotami, przybiera postać cudzego nakazu, np. nakazu władzy państwowej, rodzicielskiej, służbowej itp. Autorytet wewnętrzny natomiast polega na nakazie płynącym z sumienia jednostki przeżywającej daną normę. Normy oparte na autorytecie zewnętrznym określane są mianem norm autorytatywnych (albo heteronomicznych), zaś normy oparte na autorytecie wewnętrznym – norm autonomicznych. Piętka podkreślał jednak względność podziału norm na autonomiczne i heteronomiczne – charakter normy jest zależny jedynie od świadomości jednostki, która ją przeżywa³³. Norma wynikająca z zewnętrznego nakazu (np. treści ustawy) dla wielu osób posiada charakter heteronomiczny (jeśli postępują zgodnie z jego treścią z uwagi na jego istnienie), jednak jednocześnie może być normą autonomiczną dla podmiotów, które zachowują się w określony sposób nie ze względu na – być może w ogóle im nawet nieznaną – zewnętrzną nakaz, lecz autorytet ich własnego sumienia.

Należy przy tym podkreślić szczególne rozumienie pojęcia norm społecznych, które przyjął w swoich rozważaniach Piętka. We *Wstępie do nauki prawa* w ramach rozdziału poświęconego temu zagadnieniu opisuje on proces tworzenia się norm społecznych, w którym zatarciu ulega podział na generalny i indywidualny charakter norm. Początkowo bowiem normy społeczne występują jako zewnętrzne względem jednostek i z góry im narzucone postulaty, do których powinny dostosować swoje zachowanie. Jednak norma społeczna stopniowo traci swój pierwotny charakter postulatu zewnętrznego, ponieważ psychika ludzka z czasem przystosowuje się do wymogów życia społecznego³⁴. Jak wskazuje Piętka: „Rozwój tego przystosowania sprawia, iż ocena społeczna staje się coraz bardziej bliska ocenie indywidualnej, aż wreszcie odległość między nimi zmaleje do zera, powodując oparcie oceny społecznej na wewnętrznym przeświadczeniu osobników o jej oczywistości”³⁵. Podsumowując, określenie norm jako „społeczne” zdaniem Piętki nie oznacza przyznania im atrybutu powszechności i uznania w danej społeczności, lecz jedynie wskazanie ich przedmiotu regulacji, którym jest współżycie społeczne³⁶. Ponadto każda norma społeczna występuje pod po-

³³ H. Piętka, *Ślusznosc w teorii...*, s. 25.

³⁴ H. Piętka nawiązuje do koncepcji nieświadomie genialnego przystosowania stworzonej przez L. Petrażyckiego. Zob. L. Petrażycki, *Teoria państwa i prawa w związku z teorią moralności*, t. I, Warszawa 1960, s. 257–302.

³⁵ H. Piętka, *Wstęp do nauki...*, s. 11.

³⁶ *Ibidem*, s. 8–19. Jak pisze H. Piętka: „W taki oto sposób kształtują się oceny społeczne, które zazwyczaj zasługują na miano norm społecznych, ponieważ normują indywidualne postęпки ludzkie”. Zob. *ibidem*, s. 11. „Omówione powyżej postulaty normatywne nazywamy – jak to zresztą już powyżej zostało stwierdzone – normami społecznymi, ponieważ regulują one współżycie społeczne”. Zob. *ibidem*, s. 19.

stacją pewnego normatywnego przeżycia psychologicznego³⁷. W związku takim rozumieniem pojęcia *normy społeczne* przypisanie im w ramach podziału na normy autonomiczne i heteronomiczne charakteru indywidualnego przeżycia nie stanowi źródła sprzeczności.

Mając za podstawę teoretycznoprawną wyżej wymienione rodzaje norm społecznych, Piętka stworzył teorię słuszności metodologicznie opartą na badaniu zjawisk społecznych, które przez mowę potoczną oraz tradycję naukową określane są terminem *słuszność*. Wskazał, że najczęściej jako zjawiska słusznościowe określa się „wszelkie objawy życia prawnego, których nie można podciągać pod przepisy prawa pozytywnego”³⁸. W celu utworzenia definicji pozytywnej uwzględnił różnicę między normami autonomicznymi i heteronomicznymi, formułując ostateczną definicję słuszności jako autonomicznych norm społecznych, które pełnią rolę posiłkową wobec prawa (norm heteronomicznych). Piętka uznał słuszność za normy odrębne względem wszelkich przepisów i zasad wpływających na jednostkę z zewnątrz. Wobec tak sformułowanej definicji słuszności pojawia się jednak wątpliwość związana z wcześniej dokonanym ustaleniem, że zarówno normy typu roszczeniowego, jak i bezroszczeniowego mogą posiadać charakter autonomiczny. Uzasadnione zatem wydaje się pytanie, czy pojęcie słuszności obejmuje swym zakresem autonomiczne normy o charakterze roszczeniowym, czy jedynie autonomiczne normy o charakterze bezroszczeniowym. Piętka wstępnie przeciwstawił sobie te dwie konstrukcje, jednak po przedstawieniu argumentów przemawiających za celowością przyjęcia jednej lub drugiej tezy doszedł do wniosku, że oba rodzaje norm autonomicznych posiadają charakter norm słusznościowych³⁹. W rezultacie podjętych przez niego rozważań słuszność należy rozumieć jako ogół autonomicznych norm społecznych (słuszność ogólna), który dzieli się na słuszność moralną (autonomiczne normy o charakterze bezroszczeniowym) oraz słuszność prawną (autonomiczne normy o charakterze roszczeniowym)⁴⁰.

Zasadne z punktu widzenia zamiaru porównania teorii słuszności przedstawionych w niniejszym opracowaniu wydaje się także przedstawienie dwóch rodzajów słuszności, które sformułował w ramach swoich rozważań Piętka⁴¹. W celu wyjaśnienia różnicy między słusznością bezwzględną (absolutną) a słusznością względną (relatywną), które autor sobie przeciwstawia, zostanie przedstawiony następujący przykład. Jeżeli osoba A twierdzi, że słusznie należy się

³⁷ H. Piętka, obok psychologicznego elementu każdej normy społecznej, wskazuje na kilka innych jej kluczowych cech, takich jak: charakter nakazowy, poczucie przymusu, bezwzględność. Zob. *ibidem*, s. 13–18.

³⁸ H. Piętka, *Słuszność w teorii...*, s. 32.

³⁹ *Ibidem*, s. 36 i n.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 44.

⁴¹ *Ibidem*, s. 156.

zapłata osobie B, to jej osąd słusznościowy może przybrać dwojaki charakter: bezwzględny (zapłata jest słuszna, bo jest słuszna⁴²) lub względny (zapłata jest słuszna ze względu na pewne okoliczności, np. zwyczaj tego wymaga). Doprecyzowując względny rodzaj słuszności, należy wskazać, że zewnętrzne okoliczności (zewnętrzny nakaz, np. zwyczaju) nie powodują konieczności bezwzględnego podporządkowania się jego woli (wtedy przeżycie normatywne miałoby charakter heteronomiczny), a jedynie determinują charakter treści sądu słusznościowego dokonanego przez podmiot. Podmiot przyjmuje obowiązek zapłaty nie dlatego, że zmusza go do tego nakaz zwyczaju, ale dlatego, że skłania go do tego poczucie słuszności wywołane wspomnianym nakazem zwyczaju. Zestawiając ze sobą słuszność względną i bezwzględną, Piętka za najbardziej prawidłową i najważniejszą uznaje słuszność bezwzględną⁴³, odmawiając tych przymiotów słuszności względnej z uwagi na nieistotne składniki, które w sobie zawiera.

Podsumowując teorię Piętki, słuszność jest przeżyciem psychologicznym opierającym się na naszym wewnętrznym przekonaniu stwierdzającym oczywistość jakiejś reguły, czyli zgodność jej z naturalnym porządkiem rzeczy⁴⁴. Pod zasłoną filozoficznej konstrukcji naukowej ukrywa się powszechne i zwykłe źródło praktycznej mądrości życiowej. Jest nim intuicyjne wyczuwanie potrzeb życia prawnego występujące pod postacią głosu słuszności, który determinuje nasze codzienne sądy o tym, co jest słuszne lub niesłuszne.

Rozważania E. Jarry – słuszność a prawo naturalne

Próbując odnaleźć stanowiska na temat słuszności w poglądach polskich teoretyków prawa minionego wieku, nie sposób pominąć dorobku naukowego Eugeniusza Jarry (1881–1973), którego poglądy – zdaniem S. Czepity – można określić jako „mezalians psychologizycznej teorii prawa w wersji nadanej jej przez L. Petrażyckiego z ideami pozytywistycznymi i prawnonaturalnymi, ujętymi przy tym w sposób wysoce uproszczony”⁴⁵. Chociaż stanowisko filozoficzno-prawne Jarry zwykle zaliczane jest do nurtu psychologicznego, nie można przyjąć, że odpowiada założeniom wyłącznie jednej szkoły czy teorii, lecz stanowi syntezę rozmaitych doktryn⁴⁶. Jak podkreśla K. Motyka: „Jarra usiłował pogodzić poglądy

⁴² H. Piętka, definiując słuszność bezwzględną, pisze o przeżywaniu oczywistości słuszności pewnego zachowania w podobny sposób, jak przeżywana jest oczywistość prawdy, którą podmiot doświadcza w świadomości za pośrednictwem zmysłów, np. oczywistość tego, że teraz świeci słońce. *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, s. 159.

⁴⁴ H. Piętka, *Wstęp do nauki...*, s. 68.

⁴⁵ S. Czepita, *Koncepcje teoretycznoprawne w Polsce międzywojennej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1980, t. XXXII, z. 2, s. 111.

⁴⁶ K. Kuźmich, *Wpływ filozofii kantowskiej na poglądy filozoficzno-prawne Eugeniusza Jarry*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2008, t. VI, s. 80.

o psychicznej naturze prawa z tradycyjnym pojęciem prawa jako prawa obowiązującego i w ten sposób uczynić go łatwiejszym do zaakceptowania przez zawodowych prawników⁴⁷.

Znajduje to również odzwierciedlenie w opisanej przez Jarrę koncepcji słuszności, która jest wprawdzie osadzona w nurcie psychologicznym (słuszność to „głos psychiki ludzkiej”), lecz poprzez przyznanie jej atrybutu roszczeniowości (przeżycie imperatywno-atrybutywne) przybiera nieco odmienny kształt. W drugim wydaniu *Ogólnej teorii prawa* z 1922 r. Jarra słusznością nazywa „dwustronne (imperatywno-atrybutywne) normy społeczne przeżywane przez ludzi na podstawie ich autonomicznej psychiki⁴⁸. Ten głos słuszności jest zdeterminowany przez „ogół warunków kulturalnych, wśród których się dany podmiot znajduje, oraz tego podmiotu cech wyłącznie indywidualnych⁴⁹. Pomimo istotnych podobieństw, które zdaniem Jarry łączą słuszność i prawo, takich jak dwustronność norm lub podobny przedmiot, rozróżnia te dwa zjawiska, wskazując, że słuszność nie zależy od faktów normatywnych, lecz jej źródłem jest autonomiczna psychika danej jednostki. Słuszność różni się także od sprawiedliwości, która będąc jedynie cnotą należąca do sfery moralności, stanowi doskonały, ale nieziszczalny cel prawa. W odróżnieniu od sprawiedliwości, słuszność powinna być realizowana przez prawo w możliwie najpełniejszym zakresie, ponieważ wyłącznie udoskonalane przez słuszność prawo jest w stanie zbliżyć się do jej wymogów⁵⁰.

Na uwagę zasługuje także utożsamienie przez Jarrę słuszności z prawem natury ze względu na zbieżność treści ich norm. Twierdził, że jeśli uznamy, że prawo natury to ogół ideałów norm imperatywno-atrybutywnych właściwych pewnym jednostkom lub ich grupom, to „pomysły tego prawa muszą być pod względem treści niemal identyczne z przekonaniem ich autorów w dziedzinie słuszności⁵¹. Wyobrażenia ludzi dotyczące prawa natury są bowiem rezultatem właściwości psychiki ludzkiej w zakresie wytwarzania pojęć słuszności⁵². Zgodnie ze stanowiskiem Jarry idea prawa naturalnego obecna jest w każdym człowieku. Tęsknota za jej pełną realizacją prowadzi do napięcia w konfrontacji z prawem obowiązującym, które nigdy nie będzie idealne. Każda epoka, tworząc swój system prawny, pragnie osiągnąć ideał, jakim jest prawo naturalne⁵³. Jarra utrzymywał, że prawo naturalne jest przejawem właściwości psychicznej człowieka niezadowolonego z rzeczywistości i dążącego do wyzwolenia się z niej⁵⁴. Takie rozumienie prawa

⁴⁷ K. Motyka, *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, Lublin 1993, s. 38.

⁴⁸ E. Jarra, *Ogólna teoria prawa*, Warszawa 1922, s. 201.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 180.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 125–128.

⁵¹ *Ibidem*, s. 204.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ K. Kuźmicz, *Immanuel Kant jako inspirator polskiej teorii i filozofii prawa w latach 1918–1950*, Białystok 2009, s. 148.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 30.

zbliża Jarrę do prawników neokantystów, w tym R. Stammlera. Prawo naturalne jest dyrektywą nakazującą podejmowanie próby udoskonalania stosunków społecznych. U osób niezajmujących się na co dzień prawem prawo naturalne ujawnia się jako nakazy intuicji – „głos słuszności”⁵⁵.

Poglądy J. Wróblewskiego – ujęcie samoistne i relacyjne

W powojennej Polsce drugiej połowy XX w. tematykę słuszności podjął Jerzy Wróblewski (1926–1990), którego dorobek naukowy wywarł znaczący wpływ na polską teorię prawa. Autor ten w ramach opisu teoretycznych konstrukcji słuszności wskazuje na dwa jej ujęcia: słuszność samoistną oraz słuszność relacyjną⁵⁶. Pierwszy rodzaj, przez teoretyka nazwany klasycznym, w pierwotnej wersji został wprowadzony przez Arystotelesa w *Etyce Nikomachejskiej*⁵⁷. Podstawą dla sformułowania pojęcia słuszności w ujęciu samoistnym jest określenie stosunku słuszności wobec prawa za pomocą dwóch tez. Po pierwsze, w nurcie dualizmu prawnego słuszność jest wyodrębniona od prawa pozytywnego w ten sposób, że stanowi przejaw prawa natury, które jako prawo wyższego rodzaju (prawo idealne) stoi ponad prawem stanowionym. Po drugie, słuszność stanowi korekturę i uzupełnienie prawa pozytywnego. Charakterystyka słuszności samoistnej opracowana przez Wróblewskiego opiera się w głównej mierze na korygującym aspekcie słuszności z pominięciem jej przynależności do prawa naturalnego, co może być wyrazem pozytywistycznych korzeni teorii wysuniętej przez niego. Słuszność samoistna jest zatem w jego pojmowaniu korekturą prawa pozytywnego w praktyce przyjmującą postać odwołania się do bliżej niesprecyzowanych „względów słuszności”. Cechą charakterystyczną jego podejścia jest to, że korektura ta nie opiera się na żadnych innych normach ogólnych, na podstawie których decyzja mogłaby zostać wydawana, ale posiada charakter ściśle konkretny, indywidualny. Skoro ustalono, że z tą korekturą Wróblewski utożsamia pojęcie słuszności, to można wskazać za pomocą logicznego wnioskowania, że słuszność w ujęciu samoistnym nie zawiera w sobie żadnych norm generalnych. Jak wskazuje Wróblewski: „słuszność w tym ujęciu *ex hypothesi* nie nadaje się do żadnej generalizacji”⁵⁸.

Drugie ujęcie słuszności – relacyjne – odróżnia od pierwszego założenie istnienia pewnych systemów norm, ze względu na które ocenia się decyzję bądź normę. Słuszność nie występuje samoistnie, lecz oparta jest na relacji zgodności jednej normy (lub decyzji) z inną normą (lub decyzją), której przyznaje się

⁵⁵ *Ibidem*, s. 180 i 204.

⁵⁶ J. Wróblewski, *Słuszność w systemie...*, s. 99 i n.

⁵⁷ Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, ks. V, 10, 1137b, Warszawa 2008, s. 189.

⁵⁸ J. Wróblewski, *Wartości a decyzja...*, s. 205.

wartość dodatnią⁵⁹. Twierdzenie, którym posługuje się Wróblewski, aby wyjaśnić istotę słuszności relacyjnej, brzmi następująco: „norma N_a jest słuszna jako zgodna z normą N_b ”⁶⁰. Zastrzega przy tym szeroki zakres rozumienia wspomnianej „zgodności”, który obejmuje nie tylko „wynikanie” (rozumiane w potoczny sposób), lecz również brak sprzeczności między tymi normami.

Wróblewski wyróżnia ponadto dwie podstawowe formy, w których występuje słuszność relacyjna. Zależą one od rodzaju norm N_b , które stanowią kryterium oceny wobec normy N_a . Pierwsza forma dotyczy przypadków, w których N_b jest normą należącą do systemu norm słuszności. W tej sytuacji termin *słuszny* może odnosić się zarówno do normy, która należy do systemu norm słusznych, jak i do normy, która jest zgodna z normą słuszną (N_a). W ramach drugiej formy słuszności relacyjnej nie zakłada się przynależności normy N_b do systemu norm słusznych, bowiem w ogóle nie wydziela się takiego systemu norm. Słuszność wyraża się w zgodności N_a z normami określonymi w inny sposób (np. jako normy moralności), które zawsze oceniane są dodatnio. Podsumowując, relacyjna teoria słuszności została oparta na dwóch ogólnych założeniach:

1. Należy przyjąć, że istnieją co najmniej dwa zbiory norm N_a i N_b , przy czym w skład jednego z nich (N_a) wchodzi norma oceniana z punktu widzenia słuszności, natomiast do drugiego (N_b) norma, ze względu na którą dokonuje się oceny.
2. Treść norm należących do grupy N_b musi być ukształtowana w sposób umożliwiający pełnienie funkcji kryterium oceny wobec norm lub decyzji.

Na osobną uwagę zasługuje wpływ zmieniających się warunków społeczno-politycznych ustroju socjalistycznego na rozumienie słuszności w pracach Wróblewskiego. Jako funkcjonalny odpowiednik słuszności określił on zasady współżycia społecznego, które z kolei opisał w sposób następujący: „zasady te to część zasad moralności socjalistycznej obowiązujących w społeczeństwie zorganizowanym w państwo ludowe. Chodzi tutaj o zasady moralne odpowiadające ideologii przodującej opinii społecznej, które, zgodnie z ustaleniami nauki marksistowskiej, mają charakter klasowy”⁶¹.

⁵⁹ O relacji zgodności w ramach rozważań nad legalnością jako relacją pisze Z. Tobor. Obok dominującego w doktrynie jurystycznego pojmowania legalności (tj. zgodności z prawem stanowionym) wyróżnił on także szerokie rozumienie legalności jako zgodności z prawem szeroko pojmowanym. Jak pisze: „Termin ten ma obejmować wszystkie możliwe przypadki, dlatego też ma on bardzo formalną i abstrakcyjną strukturę: «Dla każdego x: gdy xP, to xQ». Przyjmując takie rozumienie terminu «prawo» wyróżnia się między innymi legalność logiczną, socjologiczną, estetyczną, psychologiczną, ontologiczną i inne”. Zob. Z. Tobor, *Teoretyczne problemy legalności*, Katowice 1998, s. 25 i cytowana tam literatura. Zestawiając twierdzenia J. Wróblewskiego o słuszności relacyjnej i Z. Tobora o legalności jako relacji, można pokusić się o określenie teorii tego pierwszego pewnego rodzaju legalnością słusznościową.

⁶⁰ J. Wróblewski, *Słuszność w systemie...*, s. 100.

⁶¹ J. Wróblewski, *Wartości a decyzja...*, s. 217.

Podsumowanie

Teorie słuszności sformułowane przez wskazanych w niniejszym opracowaniu polskich teoretyków i filozofów prawa zawierają odrębne twierdzenia, co może wynikać zarówno z sięgania tych badaczy do odrębnych tradycji teoretycznoprawnych (psychologicznej, prawnonaturalnej oraz pozytywistycznej), jak i rozbieżności w okresach historycznych, w których tworzyli. W przypadku teorii H. Piętki i E. Jarry zauważalna jest kontynuacja myśli L. Petrażyckiego i psychologicznej szkoły prawa, co było charakterystyczne dla części środowiska naukowego w Polsce w dwudziestolecie międzywojennym. Natomiast słuszność w poglądach J. Wróblewskiego nosi piętno nauk marksistowskich, które m.in. znajdują wyraz w pominięciu roli praw natury w definiowaniu tego pojęcia.

Z pozoru całkowicie rozbieżne w założeniach koncepcje Piętki i Wróblewskiego posiadają pewne wspólne cechy. Obaj próbują odpowiedzieć na jednakowo postawione pytanie badawcze: czym jest słuszność? Z jednej strony odpowiadają na nie w oparciu o zgoła odmienne fundamenty. Dla Piętki słuszność jawi się jako zbiór przeżyć normatywnych, które zakorzenione są w ludzkim sumieniu, natomiast Wróblewski nie usiłuje zbudować wyjściowej dla swoich rozważań, jednolitej definicji słuszności, rozdzielając ją na samoistną i relacyjną. Z drugiej jednak strony można zauważyć pewne podobieństwo między wcześniej opisanymi tezami, tj. pomiędzy podziałami (ujęciami) słuszności wprowadzonymi przez obu wymienionych teoretyków na: słuszność bezwzględną i względną (Piętka) oraz samoistną i relacyjną (Wróblewski), w szczególności pomiędzy ujęciem względnym a relacyjnym. W obu tych ujęciach słuszność jest definiowana z uwzględnieniem czynników zewnętrznych, jednak przy rozumieniu Piętki wciąż posiada charakter przeżycia indywidualnego (wewnętrznego) i jest wynikiem subiektywnych przeżyć normatywnych danej jednostki. Należy ponadto zauważyć, że zarówno teoria Piętki, jak i Jarry należą do nurtu psychologicznego, jednak występują pomiędzy ich twierdzeniami pewne rozbieżności: Piętka za słuszność uznaje przeżycia normatywne zarówno o charakterze roszczeniowym, jak i bezroszczeniowym, natomiast Jarry – jedynie ten drugi rodzaj.

W ramach podsumowania należy również podjąć próbę odpowiedzi na postawione na wstępie pytanie, czy opisane teorie polskich teoretyków prawa wpisują się w wymienione wcześniej teoretycznoprawne europejskie nurty dyskusji na temat słuszności. Wydaje się, że nie pozostawia wiele wątpliwości teza o przynależności koncepcji Piętki do nurtu psychologicznego. W normatywnym ujęciu zaś została stworzona teoria słuszności relacyjnej Wróblewskiego, ponieważ zakłada istnienie ustalonego systemu norm słuszności. Drugi rodzaj słuszności opisany przez Wróblewskiego, tj. słuszność samoistna o charakterze indywidualnym i konkretnym, która może przejawiać się w korekcie prawa stanowionego, wpisuje się w założenia nurtu sytuacjonistycznego. Teorię Jarry, pomimo podobnych fundamentów do koncepcji Piętki, charakteryzuje zbyt rozwinięty eklektyzm, aby

autorka pokusiła się o jednoznaczne przypisanie jej do któregoś z wymienionych głównych nurtów.

Przechodząc już do podsumowania rozważań na temat ogólnych tendencji w opisywaniu słuszności, można zauważyć, że teorie pojmujące słuszność w kategoriach przeżycia psychicznego posiadają spore znaczenie w kontekście analizy orzecznictwa pod kątem używania argumentu ze słuszności, w szczególności w sytuacjach, gdy sędziowie w uzasadnieniach orzeczeń piszą o „przeżyciu” lub „poczuciu słuszności”⁶². Co więcej, z uwagi na nieuniknione w procesie podejmowania decyzji powiązania słuszności z innymi wartościami aksjologicznymi organ orzekający może korzystać z tego kryterium w sposób całkowicie nieuświadomiany, co w oczywisty sposób nie znajduje odzwierciedlenia w pisemnym uzasadnieniu orzeczenia.

Pewne wątpliwości mogą budzić stanowiska sformułowane w nurcie normatywnym, które utożsamiają słuszność z systemem generalnych i abstrakcyjnych norm (słusznościowych). Należy wobec tego postawić pytanie o możliwość i sposób rozdzielenia go od systemu norm prawnych, zwłaszcza mając na uwadze proces trwającej od dawna w systemach *common law* absorpcji systemu *equity* przez prawo⁶³. W literaturze pojawiają się zarzuty wobec stanowisk normatywnych sprzeciwiające się systematyzacji słuszności i wskazujące na rosnące zagrożenie nazwane przez R. Pound’a „dekadencją słuszności”⁶⁴. Jeśli słuszność zostaje uznana za zespół ogólnych norm, to utraci swoją funkcję dostosowywania prawa do niemożliwych do przewidzenia na etapie tworzenia norm prawnych szczegółów konkretnej sprawy. Zamiast tego stosowanie sformułowanych w abstrakcyjny sposób norm słuszności może prowadzić do niesprawiedliwości w danych okolicznościach faktycznych, a zatem problemu, dla którego słuszność pierwotnie miała być rozwiązaniem⁶⁵.

Na zakończenie należy podkreślić, że niezależnie od tego, które z trzech opisanych rozumień słuszności zostaje uznane za najwłaściwsze, wyjątkowo trafne

⁶² Przykładowo; „Wykładnia literalna tego przepisu może prowadzić do zaskakującego wniosku, że jedynie wytoczenie powództwa o zobowiązanie do złożenia oświadczenia woli w sprawie przeniesienia własności nieruchomości prowadziłoby do przerwania biegu przedawnienia roszczenia. Taki rezultat wykładni w niniejszej sprawie naruszałby jednak poczucie słuszności” (wyrok SN z dnia 20 maja 2011 r., sygn. IV CSK 91/11.) W innej sprawie SN wobec konieczności interpretacji przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych i definicji osoby stale niezdolnej do pracy uznał potencjalnego spadkobiercę, który od dziecka był niewidomy, a mimo to utrzymywał się z pracy jako muzyk, za trwale niezdolnego do pracy, „przeciwna bowiem wykładnia, w wyniku której osoba dotknięta tak poważnym kalectwem nie dziedziczyłaby gospodarstwa rolnego tylko dlatego, że pracowała, w sposób oczywisty naruszałaby poczucie słuszności” (postanowienie SN z dnia 3 czerwca 2011 r., sygn. III CSK 331/10).

⁶³ P.G. Turner, *Fusion and Theories of Equity in Common Law Systems* [w:] *Equity and Law Fusion and Fission*, red. J.C.P. Goldberg, H.E. Smith, P.G. Turner, Cambridge 2019, s. 1–29.

⁶⁴ R. Pound, *The Decadence of Equity*, „Columbia Law Review” 1905, vol. 5(1), s. 20–35.

⁶⁵ „As equity becomes a system of legal rules, those rules are susceptible to being applied in a strict way that leads to injustice in the particular case, which is precisely the problem equity was meant to remedy”. Zob. J. Tasioulas, *The Paradox of Equity*, „Cambridge Law Journal” 1996, vol. 55(3), s. 456–469.

wydaje się być stwierdzenie R.A. Newmana: „Analysis of the nature of equity is made still more difficult by the fact that equity is always in transition”⁶⁶ [Analiza natury słuszności jest o tyle trudniejsza, że słuszność podlega ciągłej zmianie – tłum. S.S.G.]. Faza przejściowa, o której pisze R.A. Newman, dotyczy każdej z trzech postaci słuszności: psychologicznej, normatywnej i sytuacjonistycznej. O ile bezsporne wydaje się, że słuszność jako ludzkie emocje czy przejaw oceny indywidualnego przypadku nieustannie się przeobraża, o tyle ma to także zastosowanie do słuszności pojmowanej jako system norm, ponieważ normy uznawane za słusnościowe mogą zostać stopniowo inkorporowane przez system prawny. Każda z tych koncepcji zatem, pomimo znacznych odmienności, połączona jest cechą, która tkwi w samej istocie słuszności jako zjawiska występującego w przestrzeni prawno-społecznej – podleganiu stałym zmianom pod wpływem tej właśnie przestrzeni.

Bibliografia

- Arystoteles, *Etyka Nikomachejska*, ks. V, 10, 1137b, Warszawa 2008.
- Cohen H., *Ethik des reinen Willens*, Berlin 1921.
- Czarzasty J., *Przyczynek do problematyki klauzul generalnych*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 5.
- Czepita S., *Koncepcje teoretycznoprawne w Polsce międzywojennej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1980, t. XXXII, z. 2.
- Falcon y Tella M.J., *Equity and law*, Boston 2008.
- Hartmann E., *Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins*, Berlin 1879.
- Jarra E., *Ogólna teoria prawa*, Warszawa 1922.
- Jenks W., *The Prospects of International Adjudication*, London 1964.
- Kryniecka-Piotrak A., *Koncepcja poczucia prawnego w ujęciu Antoniego Peretiatkowicza [w:] Teoria filozofia prawa*, red. M. Szyszkowska, Warszawa 2008.
- Kuźmicz K., *Immanuel Kant jako inspirator polskiej teorii i filozofii prawa w latach 1918–1950*, Białystok 2009.
- Kuźmicz K., *Rozdział prawa od moralności według teoretyków prawa II Rzeczypospolitej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2011, t. X.
- Kuźmicz K., *Wpływ filozofii kantowskiej na poglądy filozoficznoprawne Eugeniusza Jarra*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2008, t. VI.
- Leszczyński L., *Kategoria słuszności w wykładni prawa*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2011, nr 15.
- Leszczyński L., *Klauzule generalne w stosowaniu prawa*, Lublin 1986.
- Leszczyński L., *Przepisy prawne a podstawa zastosowania klauzul odsyłających*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 4.
- Motyka K., *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, Lublin 1993.
- Newman R.A., *An Analysis of the Moral Content of the Principles of Equity*, „Hastings Law Journal” 1967, vol. 19(147).
- Nowacki J., *O normatywnych (abstrakcyjno-generalnych) i sytuacjonistycznych rozumieniach zasad współżycia społecznego [w:] Z problematyki prawa pracy i polityki społecznej*, t. III, red. T. Zieliński, Katowice 1980.

⁶⁶ R.A. Newman, *An Analysis of the Moral Content of the Principles of Equity*, „Hastings Law Journal” 1967, vol. 19(147), s. 148.

- Nowacki J., *O przepisach zawierających klauzule generalne* [w:] *Prawo i polityka*, red. A. Bodnar, J. Wiatr, J. Wróblewski, Warszawa 1988.
- Nowacki J., *O rozróżnieniu prawa i moralności w teorii Leona Petrażyckiego*, „*Studia Filozoficzne*” 1981, nr 5.
- Nowacki J., *Problem blankietowości przepisów zawierających klauzule generalne* [w:] *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, red. G. Skąpska, Kraków 1992.
- Nowacki J., Tobor Z., *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2016.
- Paulsen F., *System der Ethik*, Stuttgart–Berlin 1921.
- Pawelczyk M., *Próba wyodrębnienia klauzul generalnych* [w:] *Z problematyki prawa pracy i polityki socjalnej*, t. III, red. T. Zieliński, Katowice 1980.
- Petrażycki L., *Teoria państwa i prawa w związku z teorią moralności*, t. I–II, Warszawa 1960.
- Piaget J., *The Moral Judgment of the Child*, Glencoe 1948.
- Piętka H., *Ślusność w teorii i praktyce*, Warszawa 1929.
- Piętka H., *Wstęp do nauki prawa*, Warszawa 1951.
- Piszko R., *Prawo a normy pozaprawne. Typy relacji*, Szczecin 2000.
- Pound R., *The Decadence of Equity*, „*Columbia Law Review*” 1905, vol. 5(1).
- Ripert G., *Les Règles du Droit Civil Applicables aux Rapports Internationaux* [w:] *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, t. XLIV, 1933.
- Rundstein S., *Zagadnienie teorii prawa w orzecznictwie cywilnym Sądu Najwyższego*, „*Palestra*” 1938, nr 1.
- Stammler R., *Wesen des Rechtes und der Rechtswissenschaft* [w:] *Systematische Rechtswissenschaft*, red. B.G. Teubner, Berlin 1906.
- Stawarska-Rippel A., *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944–1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2006.
- Tasioulas J., *The Paradox of Equity*, „*Cambridge Law Journal*” 1996, vol. 55(3).
- Tkacz S., *O „pozytywności” i „oficjalności” prawa w teorii Leona Petrażyckiego*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 2005, nr 1.
- Tkacz S., *O prawie oficjalnym i prawie nieoficjalnym w teorii Leona Petrażyckiego* [w:] *‘Verus amicus rara avis est’. Studia poświęcone pamięci Wojciecha Organiściaka*, red. A. Lityński, A. Matan, M. Mikołajczyk, D. Nawrot, G. Nancka, Katowice 2020.
- Tobor Z., *Teoretyczne problemy legalności*, Katowice 1998.
- Turner P.G., *Fusion and Theories of Equity in Common Law Systems* [w:] *Equity and Law Fusion and Fission*, red. J.C.P. Goldberg, H.E. Smith, P.G. Turner, Cambridge 2019.
- Wróblewski J., *Ślusność w systemie prawa polskiego*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 1970, nr 1.
- Wróblewski J., *Wartości a decyzja sądowa*, Wrocław 1963.
- Wund W., *Ethik*, Stuttgart 1924.
- Zieliński T., *Klauzule generalne w prawie pracy*, Warszawa 1988.
- Ziemiński Z., *Stan dyskusji nad problematyką klauzul generalnych*, „*Państwo i Prawo*” 1989, z. 3.
- Zirk-Sadowski M., *Wstęp* [w:] J. Wróblewski, *Pisma wybrane*, Warszawa 2015.
- Znamierowski C., *Zasady i kierunki etyki*, Warszawa 1957.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest teoretycznoprawna analiza pojęcia słusności poprzez próbę sformułowania głównych nurtów dyskusji na jej temat w europejskiej myśli teoretycznoprawnej. Następnie autorka zaprezentowała kilka wybranych polskich stanowisk filozoficznoprawnych pochodzących z różnych okresów w celu sprawdzenia, czy wpisują się w teoretycznoprawne tendencje

europejskie. W pierwszej części tekstu na podstawie prowadzonych rozważań cech autorka podjęła próbę sformułowania głównych nurtów, w które wpisują się również inne powstałe w XX w. teorie słuszności: psychologicznego, sytuacjonistycznego oraz normatywnego. W drugiej części tekstu przedstawiono koncepcje słuszności następujących teoretyków prawa: Henryka Piętka (tradycja psychologiczna), Eugeniusza Jarra (tradycja prawnonaturalna) oraz Jerzego Wróblewskiego (tradycja pozytywistyczna).

Słowa kluczowe: słuszność, filozofia prawa, Henryk Piętka, Eugeniusz Jarra, Jerzy Wróblewski

THE MAINSTREAMS IN THE DISCUSSION ON EQUITY IN POLISH THEORETICAL AND LEGAL THOUGHT

Summary

The aim of this article is a theoretical and legal analysis of the concept of equity by attempting to formulate the main trends in discussions about it in the European theoretical and legal thought. Then, the author will present a few selected Polish philosophical and legal positions from various periods in order to check whether they fit into the European theoretical and legal tendencies. In the first part of the text, on the basis of the considerations of features, the author will try to formulate the main trends in which other theories of the psychological, situationist and normative equity, which emerged in the 20th century, also fit. The second part of the text presents the concepts of the validity of the following legal theorists: Henryk Piętka (psychological tradition), Eugeniusz Jarra (natural law tradition) and Jerzy Wróblewski (positivist tradition).

Keywords: equity, philosophy of law, Henryk Piętka, Eugeniusz Jarra, Jerzy Wróblewski